

ՌՅԻ. 1871 — ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ. — ՅՈՒԼԻՍ

ԳԱՂՂԻԱ Ի 1871 — ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

ԳԼՈՒԽ Գ.

Յեղատիտութեան յռաջադեմ յուզմունք:

Գերմանացւոյ Բարիզէն քաջուելովը, առջի բերան ինչպէս ապշութիւն մը տիրեց ընդհանուր քաղաքին: Փոխորկի մը նմանեցաւ, որ յանկարծ անստոյգ ամպերով նշանը կու տայ. կամաց կամաց ամպերը կը կուտակին, կը դիզուին, կը պատեն. թեթեւ հով մը առջնուն աղգարար կը դրկեն. ապա ահեղասաստ որոտմունք, փայլակք, կայծաւանց շառաչմունք, հողմն ու ժգին, բռնութիւն ողջոյն լախուով, ապականիչ կարկուտ, յորդ անձրեւ. և ապա յանկարծ տարերայ բուռն խիզախումը կը մեղմանայ. հեզիկ հեզիկ անդորրութիւն կը սկսի վերահաստատիլ, երկնից կապուտը ամպրոպայոյդ ամպոց մէջէն կը ծաթի, մութ սպառնալեաց ամպք կը հեռանան և անորոշ անդորրութիւն մը անմուռնչի մը պէս կը տիրէ: Բայց աչքը չորս դին դարձնողն, աւաղ, ամենայն ինչ յաւեր և յապականութիւն կը տեսնէ:

Այսպէս եղաւ նաև Բրուսիացւոյ մուտքն ՚ի Բարիզ. և ապա երբ անկէ մեկնեցան, կարծես թէ քաղաքը բուռն մրկէ մը ազատեր էր. անստոյգ վիճակի մը երևոյթը, ընդհանուր քաղքին վրայ տարածուեցաւ: Սակայն ոգիքը այնչափ կրած նեղութիւններէն այլայլեալ էին. և կարելի չէր որ անվրդով իրենց սովորական զբաղանայ դառնային: Միայն առիթը կը մնար որ իրենց այլայլեալ ոգւոյ բռնութեանը արձակուրդ տար. և առիթը չուշացաւ:

Գաւառք տժգոհք շարունակ յեղափոխութեանց խառնակութիւններուն տանելու, յեղափոխութիւնք որոնց բոյնը միշտ ՚ի Բարիզ էր, սկսան յուզիլ, ժողովին առաջարկելու խնդրոյ մը ստորագրութիւն ժողովել, որուն զօրութեամբ Բարիզ ալ Գաղղիոյ մայրաքաղաք ըլլալու չէր: Ժողովը որ դեռ ևս ՚ի Պոռտոյ կը նստէր, հաւան էր նոյն առաջարկութեանը. միայն խնդիրը կը

մնար քաղաքն որոշել, ուր ազգային եւրեւփոխանք իրենց գումարմանց նիստերը կարենան կատարել: Յետ բազում վիճմանց վերջապէս վէճասայլ որոշուեցաւ, և անմիջապէս ժողովին ակօրոհ հոն փոխադրուեցաւ:

Այս բանս յայտ է թէ մեծ գրգիռ ազդելու էր Բարիզեցւոց, տեսնալով որ ժողովն իսկ զաւառաց առաջարկը ընդունած ըլլալով, այնու որոշմամբ իրենց գերակայութեւ պսակը կը կորսնցընէին: Յաւել և զայն որ ժողովոյն նախագահին ինչպէս նաև նուիրակաց շատին, հասարակապետական սկզբանցը վրայ կը տարակուսէին: Որով մէկ կողմանէ իրենց անձնասիրութեան վէրքը, միւս կողմանէ իրենց հասարակապետական վարչութիւնը կորսնցնելու վրտանդը, թող ուրիշ ազատութեան իրաւանց պահանջը, վերջի աստիճանի գրգռութեան հասուցած էին ոգիքը: Բաց ասկէ նաև վարչութիւնն իսկ տկար և անզօր էր անկարգութեանց դէմն առնելու: Այսպէս գրգռեալ ժողովուրդը վարանմանց մէջ կը յուզէր և զաղտնի անծանօթ անձինք, իրենց դիտաւորութիւններն ունենալով, կը ջանային ամենայն միջոցներով այն ժողովրդեան գրգռութիւնը տաժելով սաստկացնել, և ամենուն ոգիքը ապստամբութեան մղել:

Ժողովուրդը յուզեալ այլևայլ անկարգութեանց ձեռք զարկաւ. ամենէն աւելի աղետաբերը Լըքոնդ և Թոմա զօրավարաց սպանութիւններն եղան:

Այս յեղափոխութեանս մէջ Մոնմառզուր, Վիլլէզ և Պէլվիլ թաղերն եղան խռովարարաց բոյն: Մոնմառզուրի ազգային պահանջողը վրէժխնդիր ազգասէր ոգի մը երևցնելով, շատ մը թնդանօթից վրայ ձեռք դրին. և պատճառանք՝ որ չըլլայ թէ Բրուսիացւոց ձեռքն իյնան, իրենց թաղին բարձունքը քաշեցին տարին, և հոն գիշեր ցորեկ սկսան պահպանութիւն ընել:

Վարչութիւնը շատ փորձ ըրաւ համոզողական միջոցներով թնդանօթները ձեռքերէն առնելու. այլ անկարելի ե

ղաւ: Գաղտնի դաւաճանաց ժողով մը, իբր ազգային պահանջողաց բանակին ներկայացուցիչք, զթաղականս ամենայն տեսակ խռտմունքներով կը խրախուսէին վարչութեան ձայնին անուն, կընդիր ըլլալու: Եւ որովհետեւ Բարիզ Գերմանացիներէն պաշարուած ժամանակ՝ իւրաքանչիւր պահանջող վարչութիւնէն երեսուն ուռի զրամական նըպաստը կ'ընդունէր, իբր փոխարէն արհեստից անգործութեան, վարչութիւնը յայտարարութեամբ հրատարակեր էր, որ պատերազմին զաղբելովը այն նըպաստն ալ պիտոր զաղբէր: Այս դէպքը դաւաճանք իրենց դիտաւորութեանցը օգտեցնելով, ևս առաւել ոգիքը կը զայրացնէին, յորգորելով որ այն զրամական նպաստը անորոշ ժամանակի շարունակութեամբ պահանջեն:

Ոգիքը այսպէս այլևայլ առիթներով զայրացած, յանկարծ հրաման եղաւ Լըքոնդ զօրավարին որ երթայ Մոնմառզուր թնդանօթները զրաւէ: Անմիջապէս զօրավարը ռազմիկ զօրաց 88 դվաշտուն մասամբ մը, մարտի 18ին, առաւօտեան ժամը չորսին, ճամբայ ելաւ դէպ 'ի Մոնմառզուր: — « Պատուհանէս, կ'ըսէ ականատես մը, մութ մառախոյն մէջէն, այդ զօրաց անցը տեսայ: Ի՞նչանր ծանր կը քալէին իրենց մոխրագոյն վերարկուաց մէջ պլլուած ոմանք տանց պատերուն քովէն կը քերէին: Թեթեւ բարակ անձրև մը շարունակ կ'իյնար: Շտապաւ վար ինչայ և անոնցմէ մէկի մը հարցուցի.

— Ո՛ւր կ'երթաք:

— Չենք գիտեր, պատասխանեց այն մէկը:

— Կ'երևայ թէ Մոնմառզուր կ'երթանք, ըսաւ ուրիշ մը:

Եւ յիրաւի 'ի Մոնմառզուր կ'երթային, որ պզտի բլրին տափարակը և անոր մերձակայ փողոյները բռնեն, և թնդանօթները ձեռք բերեն...: Եւ յաջողեցան յիրաւի 'ի սկզբան նոյն թնդանօթից տիրելու. այլ ապա խռովարարք փութացին ու նորէն զօրաց ձեռքէն առին. կամ թէ լաւ ևս ըսելու համար

զօրքը թողուց որ առնուն։ Այս դէպքիս մէջ կը զուրցուի թէ Լըբօնդ զօրավարը խռովարարներէն գերի բռնուեցաւ ու Շադօ Ռուժ տարուեցաւ։ Ի Բլաս Բիկալ, ժամը իննին, Ափրիկեան որսորդաց հատուած մը, ազգային պահանորդաց հանդէպ գտնուելով, հրամանատարաց պատուիրելովը սաստիկ կրակ կը սկսի ընել։ ազգային պահանորդք անոնց կրակին կը պատասխանեն։ Որսորդաց սպայ մը յառաջ կը մատչի։ անմիջապէս գնտակէ մը զարնուելով վար կ'իյնայ։ Իր զօրքերը մէկէն կը փախչին, շատը գինի վաճառողաց խանութները, ուր իրենց գինի տուող խռովարարաց հետ կ'եղբայրակցին։ Ինծի ապահով կերպով զուրցուեցաւ նաև թէ վիսուա զօրավարը ձի հեծած նոյն այն ատենը Բիկալ հրապարակին մօտ էր։ Կանայք շուտ մը աշոր չորս կողմը պատեցին և սկսան ազաղակներով նախատել զինքը։ Տղուն մէկը վրան քար մը նետեց, ուրիշ տղայ մը գլխարկը զօրավարին գլխուն նետեց։ Ասոր վրայ զօրավարը ձին սաստիկ մը տրակելով, աներևոյթ եղաւ։ Այնուհետև ռազմիկք և ազգային պահանորդք թեև թե անցած սկսան 'ի Մոնմառուը և դրսի պուլվառները պտրտիլ, և անկէ ալ անդին բոլոր Բարիզու մէջ ցրուիլ։ Քիչ մը յառաջ այսպիսի խուճաք մը տեսայ որ բաւականապէս գինիով զուարթացած էին։ Այս ամեն բանի վերջը ինչ պիտոր ըլլայ. ոչ ոք գիտէ։

Եւ ըլլալիքն արդարև խռովարար ապրստամբութիւնն էր. և խռովութիւնը սպանութեամբ սկսելու էր։

« Նոյն մարտի 18ին օրը, կ'ըսէ ակադեմիկը, որուն խօսքերը ստէպ մէջ պիտոր բերեմ, միջօրէէն ետքը ժամը երեքին, խուռն բազմութիւն մը կար — զօրաց, պահանորդաց, կանանց ու տղայոց, Էլիզէ-Մոնմառուը մերձակայ փողոցներէն մէկի մը մէջ։ Այն անձն որ ինծի այս բանս պատմեց, փողոցին անունը չէր յիշեր։ Տաքութեամբ կ'ատենաբանէին, մեծ մեծ ձևեր ընելով։ Գլխաւորաբար Լըբօնդ զօրավարին վը-

րայ խօսք կ'ըլլուէր, որ ամբաստանեալ էր իբր թէ երեք անգամ իր զօրացը հրաման տուած ըլլար քաղաքացի զօրաց վրայ կրակ ընելու։

— Շատ աղէկ ըրեր է, ըսաւ ծերունի մը որ հոն տեղուանք կեցած մտիկ կ'ընէր։

Այս խօսքիս վրայ նախատանաց խօսքերու և հայհոյութեանց փոթորիկ մը փրթաւ։

— Իր գլխաւորներէն պատուէրք ընդունած էր թնդանօթները գրաւելու և ամբոխները ցրուելու, ըսաւ դարձեալ ծերունին հանդարտութեամբ. հարկ էր որ հնազանդէր։

Ունալու ձայները կրկնապատկեցան։ Կնիկ մը, մառանապետուհի, մօտեցաւ այն մարդուն որ այսպէս ամբոխին կատաղութեանը զոհ ըլլալու ինքզինքը վտանգի մէջ կը դնէր, քթէն 'ի վեր աշոր նայեցաւ և ըսաւ։

— Գլէման թուման է։

Եւ յիրաւի Գլէման թումա զօրավարն էր. այլ աստիճանին վերաբերեալ զինուորական զգեստը չէր հագած։ Մէկէն հարիւրաւոր բերաններէ ամենէն բիրտ նախատինքներն իրեն դէմ զուրցուեցան, և անտարակոյս այն ամբոխը միայն խօսքերով չէր բաւականանար, եթէ մէկ մը կանչած չըլլար։

— Ա՛հ, դու ուրեմն այն ոճրագործ Լըբօնդը կը պաշտպանես. շատ աղէկ, զքեզ ալ անոր հետ դնենք պիտի։ Ատիկայ շատ գեղեցիկ զոյգ մը ... պիտոր ըլլայ։

Այդ առաջարկը ընդունելի եղաւ, և Գլէման թումա զօրավարը, շատ մը նախատինք կրելով, 'ի Շադօ Ռուժ տարուեցաւ, ուր առաւօտունէ 'ի վեր Լըբօնդ զօրավարը բանտարկուած կը պահուէր։

Ժամը չորսին ատենները հարիւրի չափ պահանորդք երկու զօրավարներն իրենց արգելանոցէն հանեցին։ Լըբօնդ զօրավարին ձեռքերը կապած էր, այլ Գլէման թուման առանց կապի էր։ Արգելանոցէն առնելով զանոնք Մոնմառուի բլրին գլուխը տարին, և Ռոզիէ

փողոցին 6 թուանշանին առջևը դադարեցան։ Պզտի տուն մըն է, զոր ապա տեսնելու գնացի։ առջևը պարտէզ մը կայ։ և ինքը տունը՝ գեղջկական պարզ երևոյթ մ'ունի։ Ինչ որ այն տանը մէջ դիպաւ, թերեւ երբեք կարելի չըլլայ իմանալ։ Արդեօք հոն տեղ էր որ ազգային պահանորդաց Յանձնաժողովը կը նստէր այն ատեն։ Ամբողջ Յանձնաժողովը հոն տեղ ներկայ էր, թէ միայն անոր մէկ քանի անդամք էին որ զինքը կը ներկայացնէին։ Շատ մարդիկ կը համարին թէ տունը զինուորականք բռնած էին, և թէ պահանորդք զիտմամբ հոն տեղ մտուցեր էին գերիները, որպէս զի ժողովրդեան կարծել տան թէ դատաստան ընելու միտք ունէին, և անով իրենց նախատեսած սպանութեանը օրինաւորութեան երևոյթ մը տան։

Այս ալ ըսելու ենք, որ ըստ վկայելոյ բազմաց, պահանորդաց հետ շատ մը ռազմիկ զօրք ալ կային իբր գահիծ երկու զօրավարաց։

Դատը — ենթադրելով որ դատ մը ըրած ըլլան — շատ երկայն չքշեց։

Փողոցին մէկ ծայրը ցանկապատ որմ մը կայ։ հոն տեղ տարուեցան երկու դատապարտեալք։

Կանկ առածնուն պէս, ազգային պահանորդաց սպայ մը բուռն կերպով Գլէման թումայ զօրավարին զգեստին օձիքէն բռնեց, շատ անգամ ամուր ցրեցեց զինքը, և վերջապէս ռմբովէն մը անոր կսկորդին վրայ կռթնցուց։

— Խոստովանէ, ըսաւ անոր, որ դու Հասարակապետութիւնը մատնեցիր։

Գլէման թումա առանց պատասխան տալու ուսը թօթուեց։ Այն ատեն սպան մէկ զի քաշուեցաւ։

Զօրավարը մինակ պատին առջևը կանգուն կեցած էր։

Ո՛վ կրակ ընելու հրաման տուաւ։ չգիտցուիր։ Քսանի չափ հրացանից բոմբիւնը լսուեցաւ։ Գլէման թումա զօրավարը ամբողջ մարմնովը պտոյտ մը առաւ, և երեսն ի վար գետինը ինկաւ։

— Կարգը քեզի։ Ըսաւ հանդիսատեսներէն մէկը Լըքոնդ զօրավարին։

Զօրավարը շուտ մը ինքն իրեն այն մարդասպանաց մէջէն դուրս ցատկեց, անցաւ Գլէման թումայի դիակին վրայէն, կռթնեցաւ պատին ու սպասեց։

— Հո՛ւր։ կանչեց սպայ մը։

Երկրորդ դիակ մը յաւելաւ առջինին վրայ։

Երկու ժամ՝ յառաջ Ազասիա փողոցը պառաւ կնկան մը հանդիպեցայ, որ գնտակ մը 3 ֆրանգի կը վաճառէր, զոր Ռոզիէ փողոցին ծայրը պատին ձեւին մէջէն հաներ էր »։

Այս այսպիսի զգուելի եղեռնագործութեամբ սկսուեցաւ մարտի 18ին յեղափոխութիւնը, որ վերջապէս քաղաքական պատերազմին դառնութիւններովը պիտոր լմնար։

Բարիզու թաղապետը նախատեսած ըլլալով այդ քաղաքական պատերազմը, ամենայն միջոցներով աշխատեցան անոր դէմն առնուլ։ և երկու կողմանց մէջ մտնելով ջանացին հաշտութեան միջոց գտնել։ վարչութիւնը պարագայից ծանրութեանը տեղիք տալով, զիջաւ խռովարարաց մէկ քանի պահանջմանց։ և այն ինչ հաշտութիւնը ըլլալու վրայ էր, երբ Լըքոնդ և Գլէման թումա զօրավարաց սպանութիւնը վարչութեան անձանց տկանջը հասաւ։

Այնուհետեւ վարչութիւնը դառնացաւ։ տեսաւ որ դիմացը նենգաւոր մարդասպանաց ժողով մ'ունէր։ յանձն չառաւ անոնց հետ դաշնադիր ըլլալու։ Ուստի լռելիայն Բարիզ քաղաքը իր բաղդին թողլով, ելաւ վէճոսայլ քաշուեցաւ, որ իրաց ելքը մտածէ։

Այսպէս խռովարարք առջնին արձակ գտնելով, ելան բոլոր քաղաքը տարածուեցան և տիրացան անխափան ամենայնի։ Խորխոտ սպառնալիքներով սկսան զամենքը վախցընել, չթողլով որ իրենց չար դիտմանցը դէմ՝ բարեկարգութեան հետամուտք կուսակցութիւն ձեացնեն։